

“TUHFETÜ’L-ERİBİ’N- NÂFİA Lİ’R-RŪHÂNÎ VE’T-TABÎB”İN SES, ŞEKİL VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ İLE SÖZ VARLIĞI

Feyza TOKAT*

Ceyhun Vedat UYGUR**

ÖZET

Her eserin içinden çıktığı bir toplum vardır ve eser doğal olarak o toplumun belli bir ağzının temel alınarak konuşulduğu ve yazıldığı kültür dili olan standart dilinin özelliklerini yansıtır. Ancak her eserin bir de müellifi/müstensihî vardır. Eser müellifinin/müstensihinin sanatına, dil ve üslubuna, dünyaya bakışına, bilgi seviyesine, hatta yaşamına dair izler taşır. Eserin ait olduğu edebî veya tarihî dönemin bilinen genel özelliklerini tekrar etmeyip müellifin/müstensihinin eserinin benzerlerinden ve çağdaşlarından farklı yönlerini ortaya koyan çalışmalar, bilinmeyenleri ortaya çıkarması bakımından ayrı bir yere sahiptir. Sultan IV. Mehmet dönemi tarihçilerinden Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “*Tuhfetü'l- Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb*”i (Tabibler ve Canlılar İçin Faydalı Mahir Bir Hediye) adlı eseri, 17. yüzyılda kaleme alınmış bir tıp eseridir. Osmanlı Devletinin yükselme döneminde olduğu 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesinin oturmuş standart bir dili vardır. Çok geniş alanlara yayılan Osmanlı İmparatorluğunun dili, Arapça ve Farsçadan birçok unsuru alarak bir kültür dili durumuna gelmiştir. 17. yüzyıl Klasik Osmanlı Türkçesinin standart diliyle kaleme alınmış olsa da “*Tuhfetü'l- Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb*”de Hezârfen Hüseyin Efendi'nin standart dilden farklı olarak tercih ettiği unsurlar bulunmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada “*Tuhfetü'l- Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb*”in standart Osmanlı Türkçesinden ses, şekil ve imlâ özellikleri ile ve söz varlığı bakımından farklılıkları üzerinde durularak, bu döneme ait metinlerde karşılaşılan güçlükleri aşmakta faydalı olmak amaçlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tuhfetü'l- Erîb*, 17.Yüzyıl, İmlâ, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Söz Varlığı

PHONETIC, MORPHOLOGICAL, LINGUISTIC CHARACTERISTICS and VOCABULARY of “TUHFETU’L- ERİBİ’N-NAFIA LI’R’-RUHANI VE’T-’TABİB”

ABSTRACT

Every work arises from a society and it naturally reflects the characteristics of the standard language that is the cultural language

* Dr. Öğretmen MEB, Orhan Abaloğlu Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, El-mek: feyzaturgut@yahoo.com

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: vuygur@pau.edu.tr

spoken and written on the basis of a specific cultural dialect of a society. However, each literal work also has an author or a scribal. A work bears the stamp of its author’s or scribal’s art, language and style, philosophy of life, intellectual level and even the way of life. Studies that identify and demonstrate the different aspects of the author’s or scribal’s work from counterparts and contemporaries, without repeating the known general characteristics of the literary or historical period that the work belong to, has a special place since they reveal unknowns. The book on of the historians of the Sultan IV. Mehmet period, Hezarfen Huseyin Efendi’s “*Tuhfetü’l- Eribi’n-Nafia li’r-Ruhani ve’t-Tabib*” (Useful and Skilful Gift for Doctors and All Creatures), is a medical manuscript committed to paper at the 17th century. The Ottoman Language has a settled standard language at the 17th century during the rise of the Ottoman Empire. The language of the Ottoman Empire spreading to a wide area has become a cultural language by taking many elements of Arabic and Persian. Even written in standard language from the 17th century Classic Ottoman Turkish, there are elements in “*Tuhfetü’l-Eribi’n-Nafia li’r-Ruhani ve’t-Tabib*” that Huseyin Efendi preferred different from the standard language. Therefore, in this study, by emphasizing the differences of “*Tuhfetü’l- Eribi’n-Nafia li’r-Ruhani ve’t-Tabib*” from Standard Ottoman Turkish in terms of phonology, morphology, spelling and vocabulary, it is aimed to help to overcome the difficulties encountered in manuscripts of that period.

Key Words: Hezarfen Huseyin Efendi, Tuhfetü’l- Erib, 17th Century, Syntax, Phonetic, Morphology, Vocabulary.

GİRİŞ

Sözlükte kısaca “yazı dili” (TDK 2005, 1809) anlamı verilen standart dil, bir ülkede belli bir ağzın temel alınarak konuşulduğu ve yazıldığı kültür dilidir. Her eserin içinden çıktığı bir toplum vardır ve eser doğal olarak o toplumun standart dilinin özelliklerini yansıtır. Ancak her eserin sanatına, dil ve üslubuna, dünyaya bakışına, ilim seviyesine, hatta yaşamına dair izler taşıdığı bir de müellifi/müstensihi vardır. Eserin ait olduğu edebî veya tarihî dönemin bilinen genel özelliklerini tekrar etmeyip, müellifin/müstensihin eserinin benzerlerinden ve çağdaşlarından farklı yönlerini tespit edip ortaya koymak, o döneme ait metinlerde karşılaşılan güçlüklerin aşılmasını kolaylaştıracaktır.

Osmanlı Devletinin yükselme döneminde olduğu 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesinin oturmuş standart bir dili vardır. Çok geniş alanlara yayılan Osmanlı İmparatorluğunun dili, Arapça ve Farsçadan birçok unsuru alarak bir kültür dili durumuna gelmiştir. Osmanlı Türkçesi dönemine ait eserler üzerine çalışmaların yapılması; dönemin genel özelliklerinin tespiti ve eserin imlâ, ses ve şekil özellikleri ile söz varlığı açısından standart dilden sapmalarının ortaya konulması bakımından önemlidir. Her eser bu döneme ait metinlerdeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak ve ortak noktalara ulaşmak için gerekli önemli dayanaklar sağlar. Bu döneme ait eserler üzerine yapılan çalışmaların ortaya koyacağı sonuçlar yeni çalışılacak metinler için yol gösterici de olacaktır. (Tulum 2011, 3) Bu sebeple bu çalışmada Hezarfen Hüseyin Efendi’nin “*Tuhfetü’l- Eribi’n-Nafia li’r-Rûhânî ve’t-Tabîb*” adlı eserinin Klasik Osmanlı Türkçesinin standart dilinden ses, şekil, imlâ özellikleri ile söz varlığı bakımından farklılıkları üzerinde durularak, bu döneme ait metinlerde karşılaşılan güçlükleri aşmakta faydalı olmak amaçlanılmıştır.

Turkish Studies

Türkçenin en uzun ve sahip olduğu malzeme bakımından en zengin dönemi olan Osmanlı Türkçesi dönemine (Tulum 2011, 3) ait bir eser olan Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “*Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a li'r-Rûhâni ve't-Tabîb*” (Tabibler ve Canlılar İçin Faydalı Mahir Bir Hediye) adlı eseri, 17. yüzyılda kaleme alınmış bir tıp eseridir. Eser genel tıp bilgisi ve hekimin sorumlulukları; çeşitli bitki, besin, hayvansal ürün ve madenlerin hangi hastalıklarda nasıl kullanıldığının anlatıldığı bir sözlük; yıldızlara, organlara, hıtlara (kan, safra, seveda ve balgam) göre hastalıklar ve bu hastalıklara faydalı ilaçlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.” (Tokat ve Uygur 2012, 21-22).

Ses Özellikleri

1. TEN’de kalınlık-incelik uyumu Türkçe sözcüklerde sağlamdır. Hatta bugün uyum dışında kalan +*ki* aitlik ekinin bir kez de olsa +*gı* şekline girerek uyuma uyduğu görülmektedir.

kırnında+gı قرننده غى (53b/6)

TEN’de aynı ekin alıntı kelimelere eklenişinde ikili durumlar vardır ve bu kelimenin farklı söyleniş biçimlerini yansıtır. Örneğin Farsça “*haste*” kelimesinin eğitim almış kişilerce söyleniş “*haste*”, günlük dildeki halklaşmış söyleniş ise “*hasta*”dır. TEN’de “*haste*” kelimesine gelen ek, bu iki söylenişe göre ince ve kalın sıralı biçimleriyle gelir. Bu da yabancı dillerden alınma kelimelerin günlük dile girenlerinde meydana gelen sesçe Türkçeleşme sürecinin oldukça geçmişe uzandığını gösterir. (Tulum 2011, 183)

hasteliklerden حسته لکردن (126a/19) (4 defa)

hastalıklara خسته لکردن (49a/18) (13 defa)

2. Metin harekesiz yazıldığı için Türkçe kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu olup olmadığı hususu net değildir. Ancak ünlülerin harfle gösterildiği durumlara göre Türkçe kelimelerin bazılarında düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur. Bu durum, eski (Eski Anadolu Türkçesi) yazım şeklinin devamı olarak kabul edilebilir. Açık olmamakla birlikte yerel ağız özelliklerinin etkisi de düşünülebilir.

sivilcü < sivilcü (sigil ED, 820b; EAT sivilcü) سولجو (31b/12)

azucuk < azcuk (EAT) ازوجوق (65a/2)

3. [°] < v değişmesi sonucu Türkçe kelimelerin bazılarında gırtlak ünsüzü olan bir hemze (ء) ortaya çıkmıştır.

ka° uq < kavuq (ED, 583b) “*idrar torbası*” قاؤق (86b/5)

ka° un < kavun < ka:gu:n (ED, 611b) قاؤن (37b/16)

šo° uq < şovuq صؤق (5a/3)

ta° uq < tavuq تاؤق (7b/17)

4. Bazı Türkçe kelimeler kalın şekilleriyle görülmüştür.

baş < beş باش (124b/7)

sud < süt (ED, 798b) صود (136b/5) (1 yerde)

5. TEN’de ağız özelliği gösteren kelimeler de kullanmıştır: Ses değişmelerinin bir kısmında ağız özelliğinin (genel veya kişisel söyleyişin) etkili olduğu düşünülebilir.

betmez < *Far.* bigmās بتمز (64b/19)

birez < biraz برز (93b/9)

Turkish Studies

birezincik < birazcık	برزنجک	(36b/12)
bögürdlan < bögürtlen	بوگردلان	(115a/13)
cimāğ < <i>Ar.</i> cimā ⁶	جماع	(56b/13)
çüçekiñ < çiçek (ED, 400b)	جوجک	(31b/17)
çüçük < küçük < kiçig (ED, 696a)	جوجک	(65b/11)
çiñledigini < çîñla- (ED, 426a)	چکادکنی	(75a/17)
dağ < dek	داق	(123b/17)
duşduğında < tüş- (ED, 560a)	دوشدو غنده	(65b/16)
fālic < <i>Ar.</i> fālic	فالنج	(138b/12)
idicek < idecek	ایدیجک	(124b/19)
ikizer ¹ < ikişer	ایکیزر	(121a/7)
kiçi < keçi: (ED, 695a)	کیجی	(97a/14)
lāziverd < <i>Far.</i> lāciverd	لازورد	(85a/5)
līnūfer < <i>Far.</i> nīlūfer	لینوفر	(142b/16)
malonya < <i>Lat.</i> manolya	ملونیا	(17b/12)
şakırğa < kaşırka < kaşırku (ED, 669a) “kasırğa”	صاقرغه	(9a/9)
şavık < şovuk	صاوق	(26a/1)
şuy < su:v (ED, 783a)	صوی	(133b/17)
toğ-muşlar < şoğ-muşlar “sokmak, ısırmak”	توغمشلر	(88b/15)
ülüfer < <i>Yun.</i> lūfer	اولوفر	(57a/7)
uyhu < uyku	اویخو	(5b/11)
uğlamur < iflamur (CFürs)	اوخلامور	(115b/8)
yengiç < yeñgeç (ED, 950a)	ینکیچ	(54a/17)
yüz seksan < yüz seksen < sekiz+on (ED, 823b)	یوزسکسان	(32b/9)
yüzüm < üzüm (ED, 288a)	یوزمی	(138b/9)

6. TEN’de Türkçe kelime başında ve ilk hecedeki *e*’ler ve *i*’ler yan yaya ve karışık bir biçimde olmasına rağmen *i*’li şekiller daha ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

de- (24 defa)

di- (761 defa)

¹ “ikizer” kelimesinde “ikiz” kelimesinin etkisi de düşünülebilir. O zaman bu kelimenin etimolojisi ikiz+er şeklinde de olabilir.

et- (95 defa) it- (2362 defa)

7. TEN’de *d-* ve *t-* sesleri ile *b-* ve *p-* sesleri genellikle birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

parmak (2 defa) barmak (6 defa)
tavuk (7 defa) tavuk (8 defa)

8. Türkçede kelimelerin sonunda bulunan p,ç,t,k ünsüzleri ünlü ile başlayan bir ek aldığı tonlulaşır. Bazen aynı kelime hem tonlulaşmış, hem de tonlulaşmamış şekliyle TEN’de yer bulmuştur.

varakı ورقى (68b/8)
varağı ورغى (126a/13)
(yumurta) ağıyla آقيله (136b/14)
ağıyla آغيله (34a/2)

9. Türkçe kelimelerde kelime sonunda yer alan tonsuz ünsüzler kelimeye ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde tonlu şekillerine dönüşürler. Metinde bu kurala aykırı kullanımlar mevcuttur.

avuçınıñ اوچنك (7a/8)
ağaçınıñ اغچنيك (64b/4)

10. TEN’de *d-* ve *t-* sesleri ile *b-* ve *p-* sesleri genellikle birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

parmak (2 defa) barmak (6 defa)
tavuk (7 defa) tavuk (8 defa)

11. Arapça gırtlak ünsüzü olan ayın, Türk sesleri içinde bulunmadığı için telaffuz edilememekte, bu yüzden ayın’ın olduğu yerde bir ünsüz türemektedir. Bu ünsüz, bazen Türkiye Türkçesindeki talih (< tāli°) örneğinde olduğu gibi *-h*; bazen de metnimizde olduğu gibi *g/g̃* olabilmektedir. (Kimi zaman da ayın söylenemediği için onun öncesindeki ünlü uzamaktadır. Türkiye Türkçesindeki mâmur < ma° mūr vb.)

cimāğ < Ar. cimā جماع (56b/13)
kulağ “pamukçuk” < Ar. kulā° قلاغ (63a/18)
zağferān < Ar. za° ferān زعفران (22b/1)

Şekil Özelliği

1. TEN’de Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik eklerinden istek çekimi 1. çokluk şahıs eki *-e-vüz* bir kez, emir 2. şahıs pekiştiricisi *-ğil* eki iki kez kullanılmıştır.

bil-gil بلک (11b/4)
id-e-vüz ايده وز (117a/11)

2. Eski Anadolu Türkçesinde sadece yuvarlak şekilleri bulunan bazı ekler TEN’de hem düz, hem de yuvarlak şekilleriyle kullanılmıştır:

bārid+dir باردر (54a/2)
bārid+dür بارددور (45a/7)

Turkish Studies

ol-dığ-ı	اولدیغی	(12a/9)
ol-duğ-ı	اولدوغی	(7b/16)
қан+lu	قانلو	(46a/18)
қан+lı	قانلی	(15b/9)

3. EAT'de *-madın*, *-medin* şeklinde olan zarf-fiil eki, TEN'de genelde *-madan*, *-meden* şeklinde gelse de bir yerde *-madın*, bir yerde de *-madiñ* şeklinde geçmiştir.

ol-madın	اولمادین	(56b/7)
ur-madiñ	اورمدك	(12b/2)
bişür-meden	بشورمدن	(65b/1)
ol-madan	اولمدن	(142b/2)

4. Klasik Osmanlı Türkçesindeki iyelik eklerinin Türkiye Türkçesindeki (TT) iyelik eklerinden çok az fonetik farkı vardır. 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumu tam yerleşmemiştir. Bu sebeple TEN'de bazen aynı kelimeye aynı iyelik eki hem düz hem de yuvarlak şekli ile gelmiştir.

ağz+u+nı	اغزونی	(131b/14)
ağz+ı+nı	اغزینی	(131b/8)

5. Metnimizde ilgi eki düz ünlülerden sonra düz, yuvarlak ünlülerden sonra yuvarlak olarak gelmiştir. İstisnaları vardır:

a+nıñ	انك	(113b/14)
a+nuñ+la	آنوڭله	(7a/17)
zehirler+üñ	زهرلرؤك	(63a/1)
zehirler+iñ	زهرلرك	(33b/17)

İmlâ (Yazım) Özellikleri

1. Eski Uygur yazı dili geleneğinin Anadolu'da bir süre devam etmesi ve bu yazının ince ve kalın sıradan s ünsüzleri arasında bir ayırım yapmaması dolayısıyla Arap alfabesine göre sad (ص) ile yazılması gereken kalın sıradan bir kısım Türkçe kelimelerin sin (س) ile yazıldıkları görülür. (Korkmaz 2005, 499) Az da olsa metinde bunun örnekleri görülmektedir:

sıvık	سویق	(20b/8)
sıçanıñ	سچانك	(68b/3)

2. Klasik Osmanlı imlâsında bazen ye (ی) bazen hemze (ء) ile gösterilen sesler, metinde pek çok yerinde hemzeli ye (ئ) ile gösterilmiştir.

dāyim	دائیم	(19a/7)
dāyire	دائیره	(13a/18)
dāyim	دایم	(9a/5)
fāyide	فائیده	(31b/9)

Turkish Studies

3. TEN’de ilgi hâli ekinin *+in* şekli sekiz defa, *+un* şekli bir defa kullanılmıştır. Bu kullanım ya ağız özelliği ya da bir yazım hatasıdır.

el+in içi derisi	الين ايچی درسی	(7a/8)
řab+un unı	قبنون اونى	(135a/5)

4. Yükleme hâli ekinin damaksıllaşmış *+(i)ñ* şekli de TEN’de on defa kullanılmıştır. Bu kullanım ya ağız özelliği ya da bir yazım hatası olabilir.

şulak ağrıları+ñ (beyān ider)	آغر يلك	(15b/11)
řan+iñ (az az çıkaraalar)	قانىك	(16b/2)
lu° āb+iñ (berāber şılığ idüb)	لعا بك	(16b/6)

5. Yükleme hâli ekiyle iyelik eklerinin pek çok yerde hemze (ء) ile işaretlenmiş olması, bir yazım biçimi olarak dikkati çekmektedir.

lahana+°ı (çok yedirmeyeler)	لهنه ء	(81a/5)
řafrā+°ı (ishāl ider)	صفراء	(60a/9)

6. Yükleme hâli eki, hemzeli ye ile (ئى) de gösterilmiştir.

řafrā+ yı (keser)	صفرائى	(77b/14)
-------------------	--------	----------

7. Arapça veya Farsça kelimelerin orijinal yazım şeklinin dışında da yazım şekillerine sık rastlanmaktadır. Bu durum, müellif veya müstensihin dikkatsizliği ya da bilgi noksanlığı şeklinde yorumlanabilir.

řab	حب	(19b/12)
řāb	حاب	(137a/18)
řabb	حبّ	(23b/5)
havān	هوان	(28a/8)
hāvan	هاون	(131a/19)
hāvān	هاوان	(128a/13)

8. Türkçe kelimelerde bazen yazım yanlışları yapılmıştır.

damar > zamar	ضمار	(23a/3)
azu > °azu	عضو	(87b/2)
alev > °alev	علو	(49a/7)

Söz Varlığı

Bir metin üzerinde çalışma, kelimelerin birbirinden ayrı ve farklı anlam, kavram alanlarını ortaya koymayı da hedefler. Cümle içinde diğer kelimelerle birlikte bir yapı içinde kullanılan kelimeler, standart dilde kullanılmayan veya bilinmeyen anlamlar kazanabilir. Standart dilde kullanılmayan veya bilinmeyen anlama, kelimenin kökünden ve cümlenin bağlamından ulaşılmaya çalışılsa da yine de kesin bir sonuca varmak mümkün olmayabilir. TEN’de de bilinen sözlüklerde ve konuyla ilgili tezlerde rastlanmayan kelimeler ve anlamlar vardır. Bu kelimeler şunlardır:

1. **āhir**: < Ar. *āħir*.

Turkish Studies

Metinde 46 defa geçen “âhîr” kelimesi, 45 yerde standart dilde bilinen “son, sonraki, en sonra; sonuncu, en son” anlamlarıyla kullanılmıştır Sadece bir yerde “âhîr” kelimesinin bağlamdan “başka” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bir yerel söyleyiş olmalıdır.

“...¹⁰ re^câyâ fûrûhat veyâhûd âhîr kimesneye virmege kâdir degildir...”(100a)

“...halk satmaya veya başka kimseye vermeye kadir değildir...”

2. **dürtme**: < Sargı, yakı. (?)

Tarama Sözlüğü'nde “sürtmek, sürmek” anlamı verilen *dürt-* fiilinden *-me* fiilden isim yapım ekiyle yapılan “*dürtme*” kelimesi “sürtülen şey; (belki) sargı, yakı” anlamına gelmiş olabilir.

“...¹³ tîlâ ile isti^c māl iderler ya^c nî yaqu gibi ve dürtme¹⁴ iderler...”(98a)

“...merhem ile kullanırlar yani yakı gibi ve sargı ederler...”

3. **götür-**: TEN'de 31 yerde geçen bu kelime üç yerde temel anlamı olan “(bulunulan yerden daha uzak bir yere) taşımak, ulaştırmak” anlamında kullanılmıştır. Asıl dikkat çeken yönü ise bu kelimenin 25 yerde “(fıtıl için) sokmak; (ilaç, hap, şurup için) yutmak, içmek” anlamında kullanılmasıdır.

“...⁸ yoğurub şâflar düzüb mağall-i hayzdan götüreler fetḥ ola...”(22a)

“...yoğurup fitiller yapıp hayız yerinden soksalar açılır...”

“...¹⁸ kıvamlı bal ile hâb idüb yatacaḥ vaqtin götürene bu bir mücerreb görülmüş ve işlenmiş¹⁹ maḳbûl ḥabdır...”(137a)

“... tam kıvamında olan bal ile hap yapıp yatılacak vakit içene...”

4. **gözlük** (?): Gözlük. (?)

Göz sağlığından bahsedilen bölümde bir defa geçen bu kelime “gözlük” anlamında kullanılmıştır.

“...¹⁰ ihtiyâr adamlar buña müdâvemem etsünler ki bi-^c avni'llâhi te^câlâ¹¹ gözlüce ihtiyâc etmez...”(132a)

“...ihtiyarlar buna devam etsinler ki Allâhü Teâlâ'nın yardımıyla gözlüğe gerek duymaz...”

5. **hamûl**: < Ar. Fıtıl. (?)

TEN'de “hamûl”lar diye bir başlık altında ve beş defa geçen bu kelime “fıtıl” anlamında kullanılmış olmalıdır. Çünkü metinde “hamûl”un, bütün eczaların toz hâline getirilip daha sonra sığır ödüyle yoğrularak yapıldığı ve bunun hayzın geleceği zamanda-açık olarak belirtilmesi de-“fıtıl” olarak kullanılacağı anlatılmaktadır.

“...¹⁰ temmetü'l-eşyâf ve beliyetü'l-**hamûlât hamûl** bu bir hamûldur ki üç yıllık hayzı açar gâyet¹¹ mücerrebdir **tarîki budur** mürr-i şâfî ve cāvşîr ve vaşak ve kaṅariyun her birinden berâber alub¹² saḥḥ idüb şıḡır öd ile yoğurub ḥurmâ miḳdârı hamûl ideler **diger hamûl**¹³ bu daḡı bir hamûldur ki yedi yıllık hayzı açar **tarîki budur** mürr-i şâfî ve na^c nâ^c her birinden¹⁴ dörder dirhem ebhel sekiz dirhem çekir(deksiz) kızıl üzüm yigirmi dirhem cümlesini saḥḥ idüb¹⁵ şıḡır ödiyle yoğurub hayzı gelecek zamânda götüreler...”(142a)

6. **huşye**: < Ar. huşye. Kuluçka.(?)

Sözlüklerde “erkeklik bezi, yumurtalık” olarak geçen bu kelime TEN'de bir yerde “hastalığın yumurtlama yani kuluçka dönemi” anlamında kullanılmıştır.

Turkish Studies

“...Rāzī³ kavli üzre cüdām °illetini kaç⁶ ider ve şarābın hūşye çıkmağa başladığı gibi vireler ki meselā on °aded⁴ çiçek çıkaranlara bu kādī şarābın ol maḥal için içürseler on °adedden ziyāde çiçek çıkarmaya...” (79a)

“...Razi'nin sözüne göre cüzzam illetini bitir ve şarabını *kuluçka döneminde (başlangıçta)* vereler ki mesela on adet çiçek (hastalığı) çıkaranlara...”

7. hürmüz: < Far. Parlak. (?)

Kaynak sözlüklerde “1. Zerdüşterin hayır Tanrısının adı. 2. Eski İran takviminde güneş yılının ilk günü. 3. Jüpiter gezegeni.” anlamları verilen bu kelime bağlam gereği incinin parlaklığına istinaden “parlak” anlamında kullanılmış olmalıdır.

“¹⁰...lü⁹lü⁹ incü didikleri cevherdir a°lāsı hürmüz ve müdevver ve büyük ve tatlu olmağdır...” (91a)

“... lü⁹lü⁹ inci dedikleri cevherdir iyisi *parlak* yuvarlak büyük ve tatlı olandır...”

8. yalnız: Yalnızlık hastalığı, yalnızlıktan kaynaklanan hastalık.

Standart dilde “yalnız; sadece; tek başına” anlamında kullanılan kelimenin metinde bir yerde “*yalnız °illeti*” denerek bir hastalık olarak kabul edilip tedavi yönteminin belirtilmesi dikkat çekmektedir.

“...² fāyidelüdür miqdār-ı şerbeti bir denge degin cāyizdir ferāḥ virür guşşaya ve yalnız °illetine ve °aşka ki...” (50a)

9. zügürtlük: Zügürtlük, fakirlik.

TEN’de bir defa geçen “zügürtlük” kelimesinin bir hastalık çeşidi olarak gösterilip bu hastalığa sikkeli altının faydalı olacağı belirtilmesi dikkat çekicidir.

“...⁴ sikkeli altun zügürtlük °illetine ve marazına gāyet nāfi° dir fi°l-ḥāl zāyil ider...” (50a)

“...sikkeli atın *fakirlik hastalığına* ve marazına faydalıdır ve hemen yok eder...”

SONUÇ

Hezârfen Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmış tıbbî bir eser olan “Tuhfetü’l-Erîbi’n-Nâfia li’r-Rûhânî ve’t-Tabîb”, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin standart dilinden gerek ses, şekil ve imlâ özellikleri gerekse de söz varlığı bakımından birçok farklılık göstermektedir. Hezârfen Hüseyin Efendi her ne kadar medrese eğitimi görmüş, yabancı dil bilen bir kişi olsa da TEN’de ağız özelliği gösteren kelimeler mevcuttur. TEN’de 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin standart dilinden imlâ bakımından farklılıklar ise; müellif veya müstensih dikkatsizliği, bilgi noksanlığı veya ağız özelliklerini yazıya aksettirmesi şeklinde yorumlanabilir. Metinde dönemin standart dilinden sözvarlığı bakımından 9 kelimedeki farklılık vardır. Sözvarlığındaki bu farklılıkların standart dilde kelimenin kullanılmamasından veya kelimenin standart dildeki anlamıyla metindeki anlamının farklı olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

AKTAY Gökür (2011). **İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

ATALAY Besim (1999). **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini**, Ankara:

CLAUSON S. G. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish**,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Oxford: Oxford University Press.

- Derleme Sözlüğü** (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEVELİ Hayati (1995). **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELLİOĞLU Ferit (1997). **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN Cem (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- DOĞAN Şaban (2009). **Terceme-i Akrebâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin Giriş- İnceleme- Metin- Dizinler**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- DOĞAN Şaban (2009). “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrebâdîn İstılah Lüğati”, **Turkish Studies**, Volume 4/4 Summer, s. 250-316.
- DUMAN Musa (1995). **Evliya Celebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişimleri**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜVEN Meriç (2005). **Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehab-ı Fi't-Tıbb'ı**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- HEZÂRFEN HÜSEYİN EFENDİ, **Tuhfetü'l- Erîbi'n- Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb**, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi, No: R. 986.
- KAYA Emel (2008). **Muyîddîn Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme- Metin- Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- KIRKKILIÇ Ahmet (1999). **Lehçetü'l Lugat**, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ Zeynep (2005). Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ- Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Ankara: TDK Yayınları, s. 491-505.
- MENINSKI Mesgnien (2000). **Turcicae- Arabicae- Persicae Lexicon I-II-III-IV**, Haz.: Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÖNLER Zafer (1998). “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı”, **Kebikeç**, S 6, s.157-168.
- KANAR Mehmet (2000). **Farsça- Türkçe Sözlük**, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Mütercim Asım Efendi (2000). **Burhân-ı Katı**. Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs , Ankara: TDK Yayınları.
- PARLATIR İsmail (2006). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınevi.
- REDHOUSE Sir James (2006). **Turkish and English Lexicon**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- STEINGASS Francis (2005). **Arabic-English Dictionary**, Beirut.
- STEINGASS Francis (2005). **Persian- English Dictionary**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1996). **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TIETZE Andreas (2002). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, Cilt 1 (A-E), İstanbul- Wien: Simurg Yayınları.
- TOKAT Feyza (2012). **Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tuhfetü'l-Erîbi'n- Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb”i (İnceleme-Metin-Dizin)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

TOKAT Feyza ve UYGUR C. Vedat (2012). “Hezârfen Hüseyin Efendi’nin ‘Tuhfetü’l- Erîbi’n-Nâfia Li’r-Rûhânî ve’t Tabîb’i”. *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 2445-2454.

TUĞLACI Pars (1980). **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, Cem Yayınları.

TULUM Mertol (2011). **17.Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara: TDK Yayınları.

Türkçe-Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü (1999). İstanbul: Sev Matbaacılık.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). Ankara: TDK Yayınları.

TÜRKMEN SEYFULLAH (2006). **Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.

UÇAR İlhan (2009). **Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrah Mes’ûd Giriş- İnceleme- Metin-Dizinler**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

UNAT Ekrem Kadri, İHSANOĞLU Ekmeleddin ve VURAL Suat (2004). **Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TTK Yayınları.

SİMGE ve KISALTMALAR

Ar. : Arapça

CFürs : Cami’ül-Fürs

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

ED : Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Far. : Farsça

Lat. : Latince

TT : Türkiye Türkçesi

Yun. : Yunanca

TEN : Hezarfen Hüseyin Efendi, “Tuhfetü’l- Erîbi’n-Nâfia li’r-Rûhânî ve’t-Tabîb”in Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi R. 986’da kayıtlı olan yazma nüshası

< : Sözcüğün ilk şeklini gösterir.

(?) : Kelimenin okunuşunun, anlamının şüpheli olduğu durumları gösterir.